LIETUVIŲ KALBOS TARMĖS IR JŲ TYRINĖJIMAI

Rimgaila SALYTĖ

TĖVĄ PRISIMINUS*

Pirmiausia norėčiau padėkoti Lietuvių kalbos institutui už pakvietimą [dalyvauti konferencijoje A. Saliui paminėti. — *Red.*]. Nemaniau, kad kada nors su Mama būsime Lietuvoj tokia proga. Įvairiose amerikiečių konferencijose teko klausytis šeimos narių prisiminimų apie vieną ar kitą žymų asmenį. Jų pasiklausius, padariau išvadą — reikia kalbėti trumpai ir apsiriboti konkrečiais įvykiais. Taip ir bandysiu padaryti.

Turbūt buvau rėksnė, nes mano pirmieji vaikystės atsiminimai apie Tėtę yra tokie: aš kažkodėl vis bliaunu, o Tėtė mane ramina. Pasisodinęs ant kelių dainuoja žemaitiškai "Pempel, pempel koudoutuoji, kam tav kamarele longoutuoji? Ir dar pakrato mane į taktą. Man tai labai patikdavo, nors nieko nesupratau kaip tada, taip ir dabar.

Pirmą kalbos, kaip ir elgesio, pamoką gavau iš Tėtės. Kai aš buvau maždaug ketverių metų, Mama sunkiai susirgo, ir Vincas Krėvė su žmona atsikraustė į mūsų namą manęs prižiūrėti. Tėtė liepė Krėvę vadinti *profesorium.* Ponia Krėvienė, kuri buvo nelietuvė, vadino savo vyrą *Vincus.* Žodį *profesorius* man buvo sunku ištarti, tai aš ir pradėjau vadinti profesorių *Vincus.* Tėtė paaiškino man, kad taip negalima ir nemandagu, bet aš ir toliau kreipdavaus į profesorių *Vincus.* Netekęs kantrybės Tėtė išpėrė man kailį.

Tėtė, žinoma, labai kreipė dėmesį į mano lietuvių kalbą. Jeigu pradėdavau vartoti kokius nors šiaip priimtinus, bet nelietuviškos kilmės žodžius, kaip *siurprizas, anūkas,* arba tiesiog pasakydavau angliškai *hobby, cereals, shopping center,* tuoj pataisydavo. Tik po daug metų supratau, kad ne visi Amerikos lietuviai vartoja žodžius *staigmena, vaikaitis, nikis, javieniai, pirkykla.* Kai mes su pussesere Danute pradėjome eiti į pradinę mokyklą, anglų kalba greit išstūmė lietuvių kalbą. Mes žaidžiame ir tarp savęs šu-šušu, o Tėtė vis bėgioja klausytis, kokia kalba mes kalbame. Jeigu angliškai, tai bardavo specifiniu terminu:

— Nu, ir vėl abidvi "bliurbena"!

Tėtė buvo ūkininko sūnus. Profesoriaudamas Lietuvoj rūpinosi savo ūkiu ir daug jame dirbo. Bitininkavo. Amerikoje mes gyvenome Filadelfijos prie-

---

* Šie R. Salytės prisiminimai su kai kuriomis kupiūromis ir kiek paredaguoti pirmą kartą buvo paskelbti "Naujajame dienovidyje" (1992 m. gruodžio 18—31 d. Nr. 52—53, 1993 m. sausio 1—7 d. Nr. 1). — *Red.*

miestyje, name su nedideliu žemės ploteliu, mažiau ketvirčio akro**. Grįžęs iš universiteto, Tėtė kasdien tuoj lėkdavo į sodą. Kitapus namo, iš vienos pusės buvo aviečių krūmai, viduryje buvo kelios obelys, serbentai ir agrastai. Šalia namo augo penki rožių krūmai; prie pat namo gėlės ir dvi didelės, raudonos vijoklinės rožės. Priešais namą buvo daug medžių. Tėtė būtinai norėjo įvairių ir ypatingų. Augo mimoza ir rojaus obelis (tikėjosi, kad bus džemo iš obuoliukų). Abu medžiai nuolatos teršdavo — vienas vasarą, kitas rudenį, o Tėtė gaudavo barti nuo Mamos. Virti džemą ji, ir taip apkrauta darbais, atsisakė.

Vasarą rožes apipuldavo japoniški vabalai (Japanese beetles), kurie nugrauždavo jo mylimiausias gėleles iki paskutinio lapelio. Jis taip nekęsdavo tų vabalų, kad paimdavo tiesiog tarp pirštų ir suspausdavo taip, kad jų žali viduriai ištrykšdavo iš po kieto kiauto. Šiaip tai buvo labai ramus, visai ne karšto būdo žmogus. Bet čia jautėsi tikras kerštas. "Jautresniems" asmenims, t.y. man, liepdavo nurinkti tuos vabalus ir mesti į indą, kuriame buvo vanduo su žibalu. Už kiekvieną surinktą vabalą mokėdavo vieną centą.

Buvo kelios obelys, kurias jis ypač mylėjo. Nors nebuvo pakankamai žemės, kad jos gerai augtų, ir netiko klimatas (per šilta), bet Tėtė, kaip šiaurietis, jas pasisodino. Viena obelis buvo žemaūgė, o kita skiepyta ir gan sudėtingai: ant vienos obels — trys kamienai, trys obuolių rūšys. Jis aplink jas tupinėdavo, amžinai purkšdavo, bet viskas baigdavosi liūdnai: obuoliai visada būdavo apkirmiję. Tiktai užaugus supratau, kodėl jam buvo reikalinga ta trijų rūšių obelis ir tas perkrautas, mažas daržas. Jam, augusiam kaime, visą laiką buvo per mažai erdvės. Pasiilgdavo žemės. Pasidarbavęs darže, jausdavosi atsigavęs ir vėl grįždavo prie darbo stalo.

Iš aviečių Tėtė darė savo avietinę. Bitininkauti Filadelfijos priemiesčiuose, kaip ir mieste, buvo uždrausta. Kai Tėtė vsasarodavo pas Nukryžiuotojo Jėzaus seseles Elmhurste, Pensilvanijos valstijoje, atsimenu, su kokiu malonumu jis užsidėdavo bitininko "kepeliušą" su tinklu ir eidavo tikrinti avilių su bitininke sesele Barbora. Nesimaudavo pirštinių; sakydavo, kad bitės jo niekada nepuldavo. Filadelfijoje midaus gamyba šiek tiek atstojo bitininkavimą. Studijuodamas Leipcigo universitete, Tėtė rado bibliotekoje įvairių senų receptų, pagal kuriuos gamino savo midų. Rūsyje stovėjo aparatūra ir visi reikmenys: mielės ir prieskoniai iš Vokietijos, didžiulė medinė statinė, iš viršaus kyšojo riestas vamzdelis, per kurį galima buvo sekti rūgimo procesą. Mėgdavo svečius vaišinti savo gamyba ir, atrodo, visiems patikdavo.

Abu su tėčiu buvom gyvulių mylėtojai. Lietuvoj jis turėjo vilkinių šunų, augino povus. Mama bijojo tų povų, o, be to, ir buvo alergiška gyvuliams. Ūkyje, kai ji grįždavo išsimaudžiusi upelyje, povai užstodavo kelią ir jos nepraleisdavo. Kas bandydavo praeiti, tam užlėkdavo ant galvos, įsikibdavo į plaukus ir kapodavo. Prieš vestuves Tėtės namų šeimininkė Mamą perspėjo: "Panele, jis labai geras žmogus. Tik neleiskite tų šunų laikyti." Nežiūrint perspėjimų ir Mamos alergijų, kai augau, visada laikėme kokį nors naminį

** *Ãkras* (angl. *acre*) — žemės ploto vienetas JAV lygus 4046, 86 m^2. — *Red.*

gyvulį. Iš visų Tėtė labiausiai mylėjo katiną Micių. Jie abu anksti keldavosi, apie šeštą. Micius miegodavo viršuj su manim. Kai tik jis ryte išgirsdavo, kad kažkas krebžda apačioj, nulėkdavo į virtuvę, užšokdavo Tėtei ant rankų, padėdavo letenėles jam ant krūtinės ir patrindavo snukutį pirma į vieną, o paskui į kitą ausį. Taip jie iš ryto pasisveikindavo. O paskui Micius nušokdavo žemyn ir prašydavo pusryčių.

Profesoriaudamas Lietuvoje Nepriklausomybės laikais, Tėtė neblogai uždirbdavo, rengdavosi gražiai, užsisakydavo kostiumus pas geriausius Kauno siuvėjus. Kaip ir daugelis emigrantų, jis atvyko į Ameriką be nieko; pradėjo gyvenimą iš naujo būdamas 44 metų. Tais laikais amerikiečių profesūra labai mažai uždirbdavo, mažiau negu fabrikų darbininkai. Taip buvo, kol rusai neiššovė pirmojo sputniko ir amerikiečiai, pasijautę atsilikę, pradėjo kelti aukštojo mokslo lygį ir tuo pačiu plėsti slavistikos skyrius. Daug metų Tėtei teko uždarbiauti vakarinėje ir vasaros mokykloje. Savaime suprantama, kad tokiomis sąlygomis visa elegancija buvo pamiršta ir taip liko visam gyvenimui. Nuo senų laikų Tėtė buvo pripratęs pirkti sau rūbus. Dažnai nueidavo į S. Klein nukainotų prekių parduotuvę ir išsirinkdavo sau kostiumą. Parvažiuodavo namo labai patenkintas pigmena, o Mama nežinodavo, ką daryti. Jis savęs iš šono nematė, o kelnės — kreivokos. Bet jam buvo gerai ir, teisybę pasakius, amerikiečiai profesoriai irgi panašiai atrodė. Bet vis tiek Mama išsireikalaudavo, kad Tėtė įsigytų gerų kostiumų.

Kaip jūs žinote, Tėtė dėstė Pensilvanijos universitete nuo 1947 iki 1972 metų. Į pensiją galima išeiti 65-erių metų, bet jis to nenorėjo. Mėgo dėstyti, mėgo studentus, ir universitetas jį vertino kaip specialistą. Jis pasiliko dėstyti beveik iki 70 metų. Iš pradžių, kai skyrius buvo mažas, teko skaityti kursus labai įvairiomis temomis: bulgarų kalba, lenkų kalba, senoji bažnytinė slavų kalba, senoji prūsų kalba, baltų ir slavų fonologija. Kai skyrius išsiplėtė septintajame dešimtmetyje, galima buvo daugiau skaityti paskaitų iš savo srities. Tipiškas vienų metų kursų sąrašas: lietuvių kalbos istorija, senoji prūsų kalba, lyginamoji baltų kalbotyra, rusų kalbos istorija. Studentai Tėtę mėgo, nes jis paskaitas paįvairindavo anekdotais bei sąmojais, laikėsi gan paprastai, dažnai kviesdavo studentus į namus. Jo buvęs studentas prof. W. R. Schmalstiegas atsimena: "My permanent impression of him is that of a man with a smile on his face" ("Aš nuolat prisimenu jį su šypsena veide").

Tėtė pats mėgo pasakoti du atsitikimus. Vienu metu, turbūt šeštojo dešimtmečio pabaigoje — septintojo pradžioje, tapo labai madinga megzti per paskaitas. Iš pradžių Tėtė į tai nekreipė dėmesio, bet vėliau pastebėjo, kad atsirado labai daug mezgančių studenčių, kurių rankos taip užimtos, kad nepajėgia užsirašinėti. Reikėjo gelbėti padėtį. Paskaitos pradžioje Tėtė, kaip niekur nieko, pranešė: "I would like to announce that only pregnant women are permitted to knit in the classroom" (Norėčiau pranešti, jog megzti leidžiama tik nėščiom moterim"). Tuoj pat dingo visi mezgimai.

Vieną kartą, dėstydamas lietuvių kalbos istorijos kursą, Tėtė aiškino studentams seną formą "šitonais." Studentai daugiausia buvo amerikiečiai, tai jis kartojo žodį skiemenimis, norėdamas, kad jie teisingai užsirašytų. Kuo lėčiau ir aiškiau jis ištaria žodį, tuo daugiau studentai žiūri vienas į kitą kažkaip sumišę. O jis ir toliau ir vis garsiau kartoja: "šit — on — ais. Write

it down correctly "šit — on — ais". Jau pradėjo ir prie atidarų durų sustoti žmonės, kai studentai nebeišlaikė, ir visi išvirto juokais. Lietuviškas žodis anglų kalboje pavirsta į tris žodelius, kurie reiškia "atlikti gamtinį reikalą ant ledo".

Vasaros metu Tėtė dažnai važiuodavo skaityti paskaitų įvairiuose lietuvių kalbos kursuose mokytojams bei studentams, kurie žiemos metu šeštadieniais vaikus mokydavo lietuvių kalbos.

Prasidedant mokslo metams, jis labai kruopščiai rengdavosi paskaitoms, dirbdavo su savo disertantais ir tai užimdavo beveik visą dieną. Aš jį prisimenu sėdintį prie stalo savo kambaryje. Po kiek laiko jis pradėdavo vaikščioti po pirmą aukštą, nieko nemato, klausau — su savim kalba (kaip man atrodė). Vėliau supratau, kad, ruošdamas, pavyzdžiui, "Lietuvių rašomosios kalbos žodyną"***, mėgo garsiai kartoti kokį nors žodį ir tokiu būdu įsigilinti į jo etimologiją, kitas formas ir pan.

Šeštajame ir septintajame dešimtmetyje Bostone buvo leidžiama Lietuvių Enciklopedija. Įvairių straipsnių autoriai dažnai skambindavo ir klausdavo apie specializuotus terminus. Tas aiškinimas atimdavo daug laiko. Dar vieną nemažą kasmetinį darbą — Modern Language Assotiation Rytų Europos kalbų ir literatūrų bibliografijos redagavimą — tekdavo atlikti daugiausia per Kalėdų atostogas. Tėtė galėdavo savo darbą pradėti tik apie 10 val. vakaro ir paprastai dirbdavo iki 2 val. nakties. Nuo ilgo įtempto darbo sugesdavo skrandis, sutrikdavo virškinimas. Tuomet jis kaltindavo Mamą, kad blogai verda valgyti!

Tėtės darbo kambaryj stalas ir grindys būdavo apkrauti popieriais. Kartą vienas kunigas atsiuntė parašytos knygelės rankraštį, kad Tėtė pataisytų kalbą. Rankraštis susimaišė su laikraščiais ant grindų ir Mama, norėdama šiek tiek patvarkyti kambarį, netyčia jį išmetė su laikraščiais. Tos knygelės pavadinimas buvo "Kas žiūri ir nemato". Po šio įvykio Tėtė uždraudė ne tik Mamai, bet ir namo valytojai įeiti į jo kambarį, ir ten visada buvo didesnis ar mažesnis šiukšlynas, kad ir labai aukšto lygio. Iš kitos pusės, konspektuodamas mokslinius darbus, ruošdamas paskaitas ir straipsnius, labai tvarkingai viską užrašydavo į plonus sąsiuvinius, kad atskiri puslapiai nepasimestų. Visa ta medžiaga taip ir išliko.

1967 m. Tėtei pasirodė pirmieji limfinių liaukų vėžio simptomai. Gydė jį radiacija. Gydytojas nutarė nepasakoti jam smulkmenų; Tėtė mažai tesuprato apie tokius dalykus ir ramiai pragyveno dar penkerius metus. 1972 m. jis ruošėsi išeiti į pensiją ir planavo pradėti rašyti istorinį lietuvių kalbos žodyną. Taip pat rengėsi vėl važiuoti į Lietuvą. Deja, vėžys vėl pasirodė gegužės mėnesį ir privertė atsigulti į ligoninę. Nusivežė dar ten taisyti ir studentų egzaminų darbus. Padarius kraujo perpylimą, sugrįžo namo, bet neilgam; vėl prireikė kraujo. Tuomet jau pasiliko ligoninėje.

*** Profesoriaudamas Pensilvanijos universitete, A. Salys kartu su A. Sennu baigė leisti penkiatomį "Lietuvių rašomosios kalbos žodyną" ("Wörterbuch der litauischen Schriftsprache, Litauisch-Deutsch"), 1926 m. pradėtą M. Niedermanno, F. Brenderio ir A. Senno. — *Red.*

Dėdė Aleksas Vaškelis organizavo, kad Tėtė būtų nufilmuotas. Parsivežėme namo vienai dienai. Tėtė vis kartojo, kad jaučiasi gerai ir, baigus filmuoti, vakare jį nuvežiau į ligoninę. Eidamas koridorium susvyravo, aš paklausiau, ar silpna. Jis atsakė, kad ne, tik Mama jam liepus naujus batus apsiauti, tai nepatogu eiti, bet buvo aišku, kad jėgos jį apleidžia. Kai gulėjo ligoninėje, nenorėjo, kad jį kas lankytų. Sakė, tegul atsimena kai buvau sveikas.

Ligoninėje vis dar atsakinėjo į laiškus. Padiktavo man laišką prof. Juozui Girniui. Kai atnešiau išspausdintą tekstą, permetė jį akimis, pakratė galvą ir nusijuokė: "Kada Tu išmoksi metų sutrumpinimą ("m.") rašyti atskirai nuo numerių!"

Apie save pradėjo kalbėti tiktai vieną kartą. Sakė, kad gyvenimas kažkaip praėjo labai greitai. Būtų norėjęs dar daug ką padaryti. Jeigu ne dėstymas ir Enciklopedija, būtų daugiau savo darbų parašęs, bet dėl to nesigaili.

Liga progresavo; matėsi, kad jis vis eina silpnyn ir silpnyn. Paskutinėmis dienomis kankino aukšta temperatūra, bet skausmų nebuvo. Tėtė prašė išvirti šaltanosių su mėlynėm. Nuvežėm jam tą paskutinį valgį. Vakarop atsisveikinome; išeinant jis mums šypsojosi ir viena ranka pamojavo. Naktį, liepos 31 d. telefonu pranešė, kad jo širdis sustojo.

Ruošdama šį pranešimą, išsitraukiau Tėtės portfelį, kuriame buvo daiktai, kuriuos jis buvo pasiėmęs, kai pakutinį sykį atsigulė į ligoninę. Tai buvo žmogus, kuris į buitį nekreipė ypatingo dėmesio. Pats portfelis juodas, apnešiotas, dirbtinės odos, net ne odinis. Viduj charakteringas mišinys: raktai, laikraščiai "Draugas" ir "Gimtasis kraštas", žurnalai "U. S. News and World Report" ir "Aidai", dantų šepetukas, prof. K. Korsako laiškas apie pluoštą išsiųstų kortelių iš žodyno kartotekos ir pavardyno sąrašų**** su tokia pastaba: "Daug kas, dėl ko Jūs mums priekaištaujate, priklauso nuo realių sąlygų bei aplinkybių, kurios ir Jums turėtų būti bent apytikriai žinomos iš spaudos bei kitų informacijos šaltinių. O jeigu jau leistis į polemiką, tai mes iš savo pusės taip pat galėtume pareikšti nemaža pretenzijų ir dėl neobjektyvumo, ir dėl kitokių vertinimo kriterijų mūsų darbų atžvilgiu užjūrio spaudoje... Bet ar tai sustiprintų mūsų mokslinį bendradarbiavimą? Tikiuosi jūs teisingai suprasite mane". Taip pat buvo V. Šeštoko laiškas apie numatytą paskaitą Pasaulio lietuvių jaunimo stovykloje tema "Lietuvių kalba — vertybė ir pareiga", Eltos informacijos, popierius ir vokai su Pensilvanijos universiteto antrašte, plunksnakotis ir pieštukas, šukos, veidrodėlis, žalia odinė piniginė, nunešiota iki rudumo, apnešioti akiniai su pablukusiais rėmais, arkivyskupo J. Skvirecko "Naujasis Testamentas", Eberhard Nestle "Novum Testamentum Graece et Latine", kun. S. Ylos "Liturginės terminijos klausimai", apipešiota ruda ir juoda dryžuota "varlė" — taip jis vadino plaštakės tipo kaklaraiščius. Ilgų kaklaraiščių nemėgo.

**** Minima akademinio Lietuvių kalbos žodyno kartoteka ir lietuvių pavardžių sąrašai. — *Red.*